

**Участь римо-католицького
луцько-житомирського духовенства у розвитку початкового шкільництва на
Волині в першій половині XIX ст.**

У статті автор проаналізувала розвиток початкової освіти на Волині у першій половині XIX століття, яка перебувала в руках римо-католицьких священиків. Подано характеристику двох основних типів шкіл: міських двовідділових і сільських одновідділових. Важливу роль у реформуванні освіти на початку XIX ст. відігравали дві особистості, поляки за походженням: куратор Віленського навчального округу Адам Чарторійський та візитатор шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній Тадеуш Чацький

Ключові слова: парафіяльне шкільництво, двовідділова парафіяльна школа, одновідділова парафіяльна школа, римо-католицьке луцько-житомирське духовенство

Participation of the Roman-Catholic lutsk-zhytomyr clergy in the development of the parochial schools on the Volhyn in the first part of the 19th century

In the article author analyzed development of parochial schools on Volhyn in the first half of the 19th century, they were lead by the Roman-Catholic lutsk-zhytomyr clergy. The author makes the conclusion that the Roman-Catholic church was done the great impact on the elementary schools' development on the Volhyn. Description of two basic types of schools is given: city and village. An important role in reformation of education at the beginning of the 19th century was played by two personalities, Poland originally: Adam Chartoryjsky and Tadeush Chacky

Keywords: parochial schools, the Roman-Catholic lutsk-zhytomyr Clergy, Volhyn

На початку XIX ст. вихованню освічених молодих людей на Волині велику увагу приділяли поляки, що мешкали на цих теренах. Значної ваги у питанні шкільництва мало римо-католицьке духовенство. Саме священики були найближче до простого населення, тому, в основному, лише на них було покладено початкове навчання. Біле духовенство та монастирі вели парафіяльні школи і утримували їх.

Історію римо-католицького парафіяльного шкільництва на Волині першої половини XIX ст. можна поділити на окремі періоди:

1775-1805 рр. – діяльність Едукаційної Комісії;

1805-1831 рр. – розквіт польської освіти; діяльність Волинської гімназії (ліцею), якій підпорядковувалися парафіяльні школи;

1831-1840 рр. – ліквідовано майже усі польські школи і більшість шкіл, які вели чернечі ордени;

1840-1858 рр. – цілковита ліквідація шкіл, які вело католицьке духовенство; змінено програми навчання та підручники.

Римо-католицькі парафіяльні школи існували при парафіяльних костелах чи монастирях і призначалися для навчання дітей з незаможних родин: ремісників і селян. Програма включала виклад релігії, науки читання, каліграфію і вивчення перших чотирьох арифметичних дій. Спираючись на дані 1804 року, можна стверджувати, що у Віленському навчальному окрузі (до складу якого входила територія Волинської губернії) із 349 викладачів, 254 (73 %) – це викладачі, що працювали у костельних та монастирських школах. Наприклад, орден піарів мав 51 викладача (15 %), домініканців – 35 (10 %) [23, 54-57].

На початку XIX ст. парафіяльні школи поділялися на два види: міські (двовідділові) і сільські (одновідділові, хоч у селах дозволялось засновувати і двовідділові). У двовідділових школах навчання тривало чотири роки. У першому відділі викладалися: читання, письмо, рахування, моральна наука, катехизм. У другому відділі удосконалювалось письмо і рахування, вивчались практична механіка, місцева географія, з природничої історії вивчались домашні тварини, проходило ознайомлення з городництвом, рільництвом, костельним співом.

В одновідділових школах учні поділялися на початківців і тих, хто удосконалювався. Початківців навчали за програмою першого відділу двовідділової школи, а ті, хто удосконалювався, у певні дні ознайомлювалися з науками, які були призначені для другого відділу.

Важливу роль у реформуванні освіти на початку XIX ст. відігравали дві особистості, поляки за походженням: куратор Віленського навчального округу Адам Чарторийський та візитатор шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній Тадеуш Чацький.

Тадеуш Чацький на початку XIX ст. активно займався не лише справою відкриття Волинської гімназії, що стало найбільшим досягненням його освітньої діяльності. Значну увагу він приділяв парафіяльним школам. У 1803 році Т. Чацький та А. Чарторийський звернулися за підтримкою до керівництва Католицької Церкви в Росії, а саме до луцько-житомирського єпископа Каспера Цецішовського. 20 жовтня 1803 року в Луцьку під головуванням єпископа К. Цецішовського зібралось все духовенство Луцько-Житомирської дієцезії. Розглядалось питання про відкриття і утримання шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній [9, 52-55].

Це зібрання постановило всім духовним громадам та духовним особам підтримувати матеріально як існуючі школи, так і відкриття нових. Парафіяльних священників зобов'язали щотижня відвідувати школу у його парафії. Капітул визначив, що кожен прелат та канонік має вносити 1/8 річного доходу протягом двох років на користь Волинської гімназії. Для підготовки вчителів чернечі ордени повинні були надсилати своїх представників до Віленського університету: троє від тринітар, двоє від кармелітів, по одному від францисканців та реформаторів, троє від домініканців [7, 58-66].

Особливими постановами представники ордену тринітаріїв передали на справу освіти в трьох губерніях 96 тис. польських злотих. Вони надавали допомогу школам в Берестечку, Луцьку, Браїлові, Рищеві. Спільнота отців-домініканців надавала кошти на відкриття школи в Старокостянтинові, 1 тис. злотих на ботанічний сад в Луцькій та Житомирській школах, щороку з луцької друкарні по 100 екземплярів

однієї вибраної книги для Волинської гімназії, а інших книг – по чотири екземпляри передавали школам в Овручі, Чарторийську, Камені-Каширському, Володимирі, Чорнобилі, Ходоркові, Тарговиці, Козинці, Кульчині, Невіркові, Любарі. Францисканці брали на себе утримання нової школи в Заславі, а також фінансування навчання в Житомирі, Чуднові, Янові, Варковичах, Межиричі Острозькому, Дружкополі, Івниці. Кармеліти босі зобов'язалися щороку надавати 1000 польських злотих на Волинську гімназію. Вони передали у Бердичівську школу 2500 злотих, шкільний інвентар, надавали безкоштовно навчальну літературу зі своєї друкарні – щороку по 100 екземплярів однієї вибраної книги для Волинської гімназії, а інші книги – по чотири екземпляри. Кармеліти босі утримували учнів в школах Вишнівця та Купина. Отці-кармеліти утримували повітову школу в Острозі, допомагали школам у Городищі, Антополі, Лабуні, Киселині, Дорогостаях, Олеську, Ушомирі, Топорищі, Дубно (для дівчат). Вони надали одноразову допомогу Волинській гімназії на суму 6000 злотих. Орден бернардинів зобов'язався допомагати школам у Заславі, Житомирі, Чудневі, Дубно, Варковичах, Кустині, Янові. Школи у Устилузі та Розамполі були закріплені за капуцинами. Рішення зібрання 19 грудня 1803 року затвердив імператор [8, 210-216].

Луцько-житомирський єпископ Каспер Цецішовський (1798-1831 рр.) брав активну участь в утворенні шкіл та сприяв їх функціонуванню. У вересні 1800 року він наказав о. Томашу Сушицькому (Житомирський деканат) створити школу для сиріт в Кодні при августинському і в Чуднові при францисканському монастирях. У 1803 році згідно його розпорядження францисканці заклали початкову школу в Житомирі.

Для кращого розуміння становища парафіяльних шкіл ознайомимося з короткою характеристикою деяких з них. Протягом 1773-1835 років діяла римо-католицька парафіяльна школа при теофіпольському тринітарському монастирі. У трьох її класах навчалось, у середньому, 60 учнів. Чотири викладачі навчали дітей російській, латинській, німецькій, французькій і польській мовам, арифметиці, геометрії, фізиці, географії, історії та релігії [10, 122-131]. Парафіяльна римо-

католицька школа існувала у м. Берездові (Новоград-Волинський повіт). Навчанням хлопчиків займалися отці-маріани, а освітою дівчаток керувала Зузанна Шидловська, яка викладала читання і моральну науку. Отці-кармеліти вели парафіяльну школу в м. Аннополі (Острозький повіт). Вона була розташована в їхньому монастирі і утримувалася за рахунок коштів батьків учнів. Станом на 1825 рік у цій школі навчалися 50 хлопчиків. У м. Дубровиці діяв чотирикласний колегіум піарів, у якому в 1825 році навчалось 74 учні. За рахунок батьків та настоятеля костелу утримувалася школа у м. Звягелі, окрім того за кошти настоятеля навчався один учень. Учитель цієї школи викладав читання польською та російською мовами, письмо, основи обрахунку [2, 2-118].

У 1803 році почала свою діяльність парафіяльна школа у м. Мізочі, який був власністю польських магнатів Дунін-Карвіцьких [12, 322]. Ініціатива відкриття у Мізочі парафіяльної школи належала Тадеушу Чацькому [18, 24]. Т. Чацький був близьким родичем дружини засновника школи, Кшиштофа Дунін-Карвіцького. Парафіяльна школа у Мізочі мала власний фонд, а її фундатор був також опікуном Кременецької гімназії [15, 248].

Розглянемо програму корецької парафіяльної школи (Новоград-Волинський повіт) за 1825 рік, яка подається у справі “Про стан парафіяльних шкіл та духовних семінарій Луцької дієцезії з 1820 по 1825 роки”. Дітей (20 учнів) навчали читати, писати, катехизму, історії, моральної науки, російської мови та рахувати. З 1816 року учителем був випускник Кременецького ліцею Олександр Сунькевич, який отримував платню в 2 польських злотих щомісячно і мешкав у шкільному будинку. У м. Бережниці діяла парафіяльна школа, яку у 1824 році взяв під свій протекторат єпископ К. Цецішовський, видавши відповідне розпорядження щодо утримання школи. Рівненська парафіяльна школа утримувалася за рахунок добровільних внесків князів Любомирських. Дана школа мала три класи. У початковому класі навчали лише читати. Програма першого класу охоплювала моральну науку, польську граматику, арифметику, читання російською мовою. Учні другого класу вивчали моральну науку, граматику, географію, арифметику, російську та латинську

мови. Іспити учні складали щоквартально у присутності настоятеля парафії та князів Любомирських. Вік учнів становив 8-16 років, їх кількість була 20 осіб, серед них – троє греко-католиків, решта – римо-католики. Двоє сиріт утримувалися за рахунок школи [3, 88-328 зв].

Після поразки польського Листопадового повстання 1830-1831 рр. більш інтенсивними темпами почали запроваджувати російські громадські та небагаточисельні приватні школи. Якщо приватною школою керували особи римо-католицького визнання, то таку школу було зачинено до кінця 40-х років XIX ст.. Навчальні програми та підручники стали на зразок російських. У звіті київському військовому, подільському та волинському генерал-губернаторові волинський цивільний губернатор зазначав, що у 1832 році у Волинській губернії було закрито 48 різних шкіл, що їх утримувало римо-католицьке духовенство. За словами губернатора, скільки юнаків у них навчалось, важко порахувати, оскільки до парафіяльних шкіл приймали таку кількість вихованців, яку вважав необхідною настоятель і відповідно до наявних у школи коштів. До звіту додано список ліквідованих римо-католицьких монастирів, при яких знаходились парафіяльні школи Волинської губернії. Владою було закрито монастирські навчальні заклади у Межиричі Корецькому, Любарі, Овручі, Володимирі, Бердичеві, Теофіполі, Дубровиці. Усі монастирі, при яких було закрито школи, надалі існували, окрім теофіпольського тринітарського, який було скасовано, та дубровицького піарського, який було закрито за участь його монахів у повстанні. А також було скасовано 29 монастирів, при яких діяли парафіяльні школи. Серед закритих парафіяльних шкіл станом на 15 квітня 1832 року статистика була наступною:

4 – ті, яких утримували лише поміщики;

20 – утримувалися і поміщиками, і білим духовенством;

26 – утримувалися лише за рахунок білого духовенства;

35 – утримувалися лише монахами;

13 – існували за рахунок коштів монахів, білого духовенства і поміщиків.

Підбивши цю статистику, побачимо, що на загал було закрито 108

парафіяльних шкіл. Цей звіт волинський цивільний губернатор направив генерал-губернаторові 22 серпня 1833 р. [6, 1-45].

Про посилення контролю за римо-католицькими парафіяльними школами в цей період можемо судити із справи за 1838-1839 рр. “Пропозиція генерал-губернатора про доставку відомостей про усіх настоятелів навчальних закладів, що існують у губерніях, та про тих, які є при католицьких монастирях” [4, 1-89].

У 1844-1845 роках боротьба росіян за привернення українського населення набуває специфічних рис. Лише православні священники отримували право опікуватися початковою освітою, яка, звичайно ж, велася російською мовою. 12 вересня 1844 року Канцелярія генерал-губернатора розіслала справникам трьох губерній циркуляр з грифом “цілком таємно”, де вимагала надіслати перелік маєтків, у яких діти навчаються польською мовою. У більшості відповідей, які надійшли до поліції, це заперечувалося, хоча й зазначалось, що якийсь десяток заможних родин має невеликі групи осіб, створені почасти з освітньою метою. У них траплялися і селяни, які прислужували у костелах або грали у дворових оркестрах, що їх, як було заведено, утримувала шляхта. Наприклад, у маєтку княгині Марцеліни Чарторийської католицький священник з-під Рівного разом з органістом викладали азбуку та катехізис восьми дітям віком 7-15 років, причому не тільки селянським. У маєтку графа Ігнатія Плятера у Рівненському повіті була музична школа, учні якої володіли польською настільки, щоб співати нею.

28 листопада 1844 р. генерал-губернатор Д. Бібіков у зв'язку із цими даними надіслав до поліції запит, у якому вимагав роз'яснень. Письмові відповіді на запит мали бути підписані звинувачуваними землевласниками. Протягом грудня вони спробували уникнути відповідальності. М. Чарторийська і І. Плятер відбули в подорожі. Д. Бібіков 24 березня 1845 р. надіслав розпорядження про необхідність заборонити навчання дітей чужою мовою [11, 100-102].

Освіта людини є основою її національної свідомості, громадських почуттів, культури взагалі. Це і стало причиною маніпуляції освітніми питаннями царською владою. Крім душпастирських обов'язків, римо-католицькі священники виконували

культурно-громадську роботу у своїх парафіях. У багатьох місцях вони організовували і вели навчання сільських дітей, засновували парафіяльні школи, які призначались для дітей найбільш вразливих суспільних верств. На теренах Волині традиція парафіяльного шкільництва була давньою. Його метою було виховання розумних та національно свідомих молодих осіб. Такий стан речей суперечив основному завданню, яке постало перед російським урядом з кінця XVIII ст., тобто уніфікувати приєднані від Речі Посполитої землі з основною частиною імперії. У зв'язку з цим царська влада робила спроби ліквідувати польське шкільництво, замінити його російським. А це означало, що розвинену освітню систему, в якій гармонійно злились місцева та європейська шкільні традиції, замінювали такою, яка лише формується. Для місцевого населення Волині, яке у своїй переважній більшості було українським, це означало, що полонізація замінюється русифікацією.

Джерела та література:

1. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – ф. 178: Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія, оп. 4, спр. 5: Справа по Канцелярії луцького єпископа. Про подання римо-католицьким духовенством відомостей про стан парафіяльних шкіл. – 483 арк.
2. ДАЖО. – ф. 178, оп. 4, спр. 33: Про стан парафіяльних шкіл Луцької єпархії. – 286 арк.
3. ДАЖО. – ф. 178, оп. 4, спр. 67: Справа по Канцелярії луцького єпископа. Відомості про стан парафіяльних шкіл і духовних семінарій Луцької єпархії з 1820 по 1825 рр. – 464 арк.
4. Центральний Державний Історичний Архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – ф. 442: Канцелярія київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора, оп. 788 а, спр. 223 а, ч. 1-2: Список

- викладачів і студентів богослов'я в Луцькому домініканському монастирі. – 89 арк.
5. ЦДАК України. – ф. 442, оп. 789 а, спр. 212: Справа про опікуна Волинської губернської гімназії Б. Підгороденського і його клопотання у справі викладання польської мови в училищах. – 16 арк.
  6. ЦДАК України. – ф. 707: Канцелярія попечителя Київського навчального округу, оп. 1, спр. 732: Справа про відкриття в окрузі світських навчальних закладів замість ліквідованих римо-католицьких. – 45 арк.
  7. Батюшков П.Н. Волынь: Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1888. – 126 с.
  8. Белоголов И. Акты и документы, относящиеся к устройству и управлению Римско-Католической Церкви в России. – Т. 1: 1762-1825 гг. – Петроград, 1915. – 484 с.
  9. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис. – Житомир, 2000. – 314 с.
  10. Блажевич О. Ю., Григоренко В. О. З історії релігійного життя поляків краю // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Збірник наук. праць за матеріалами міжнародної наук. конференції (23-24 червня 1999 року) / Ред. колегія: А. І. Мельник, Ю. І. Блажевич, Л. В. Баженов та ін. – Хмельницький, 1999. – С. 122-131.
  11. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К., 1996. – 415 с.
  12. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область / зав. ред. В. М. Кулаковський. – К., 1973. – 656 с.
  13. История Польши / под ред. В.Д. Королюка, И.С. Миллера, П.Н. Третьякова. – М., 1956. – Т. 1. – 642 с.
  14. Колосок Б. Кафедральні споруди Луцька: Історико-архітектурне дослідження. – Білий-Дунаєць; Остріг, 2002. – Т. 28: Бібліотека “Воляння з Волині”. – 223 с.

15. Aftanazy A. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Część III. Ziemie ruskie Korony. Tom 5. Województwo Wołyńskie. – Wrocław, 1994. – 697 s.
16. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich: 1803-1832. – t. II: Szkoły podstawowe i średnie. – Rzym; Lublin, 1991. – 460 s.
17. Chmielowski P. Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza. Zarys biograficzny. – Peterburg, 1898. – 120 s.
18. Dunin-Karwicki J. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości. Wołyńskie opowiadania historyczne. – Warszawa, 1901. – 220 s.
19. Rolle M. Ateny Wołyńskie: Szkic z dziejów oświaty w Polsce. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1923. – 309 s.
20. Sobolewski F. Dzieje kościoła parafialnego w Bereźnicy na Wołyniu // Rocznik Wołyński / pod red. J. Hoffmana. – Równe, 1938. – T. VII. – S. 88-138.
21. Stecki J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – t. I. – Lwów, 1864. – 387 s.
22. Ks. Śkrutwa J. Oświecenie w Polsce i jego wpływ na życie kościelne // Historia Kościoła w Polsce. – Poznań; Warszawa, 1979. – t.II: 1764-1945: Cz. 1: 1764-1918 / pod red. ks. B. Kumora i ks. Z. Obertyńskiego. – S. 19-38.
23. Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1997. – 452 s.